

УДК 911.3

Война І.М., Антонюк О.О.

Вінницький педагогічний університет ім. М. Коцюбинського

Висотна диференціація та ландшафтне різноманіття курганних ландшафтів Вінницької області

Розглянуто висотний розподіл курганних белигеративних ландшафтних комплексів, зокрема їх приуроченість до різних типів місцевостей; досліджено структуру окремих курганів, розподіл їх типів на різних висотно-ландшафтних рівнях та типах місцевостей.

Ключові слова: висотна диференціація, белигеративні ландшафти, кургани, висотно-ландшафтні рівні, типи місцевостей.

Война И.Н., Антонюк Е.А. Высотная дифференциация и ландшафтное разнообразие курганных белигеративных ландшафтов Винницкой области. Рассмотрено высотное распределение курганных белигеративных ландшафтных комплексов, а именно их приуроченность к разным типам местностей; исследована структура отдельных курганов, распределение их типов на различных высотно-ландшафтных уровнях и типах местностей.

Ключевые слова: высотная дифференциация, белигеративные ландшафты, курганы, высотно-ландшафтные уровни, типы местностей.

Woyna I.N. Antonjuk E.A. Altitude differentiation and landscape diversity mounds beligerativnyh landscapes Vynnytsia region. Considered altitudinal distribution mounds beligerativnyh landscape complexes, namely their association with different types of areas; investigated the structure of individual mounds, their distribution in different components height and landscape levels and types of terrain.

Keywords: altitude differentiation beligerativnye landscapes, mounds, altitude and landscape levels, types of terrain.

Наявність проблеми. Особливим підкласом белигеративних ландшафтів, який сформувався впродовж багатьох століть, є кургани. Їх поширеність, будова є основою для виділення такого антропогенного типу місцевостей, як курганний, вперше виділений Ф.М. Мільковим [7], але як зазначав сам автор, віднесення курганів до рангу “тип місцевостей” звучить дещо сумнівно. Однак своєрідність ландшафтної структури курганів, рельєф, що виник при насипанні курганів, а головне – перебудова підстильних порід, дозволяє все ж таки виділяти курганний тип місцевостей.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідження белигеративних ландшафтів у географічній літературі представлені незначною кількістю праць, де белигеративні ландшафтні комплекси розглядаються з позицій приуроченості їх до певних типів місцевостей. Серед них можна відзначити праці Ф.М. Мількова [6] та Г.І. Денисика [1, 2]. Власне висотна диференціація та різноманіття цих ландшафтів як такі не розглядалися, однак особливості їх структури, як древніх ландшафтів та приуроченість їх до певних типів місцевостей описані детально в працях [4, 9].

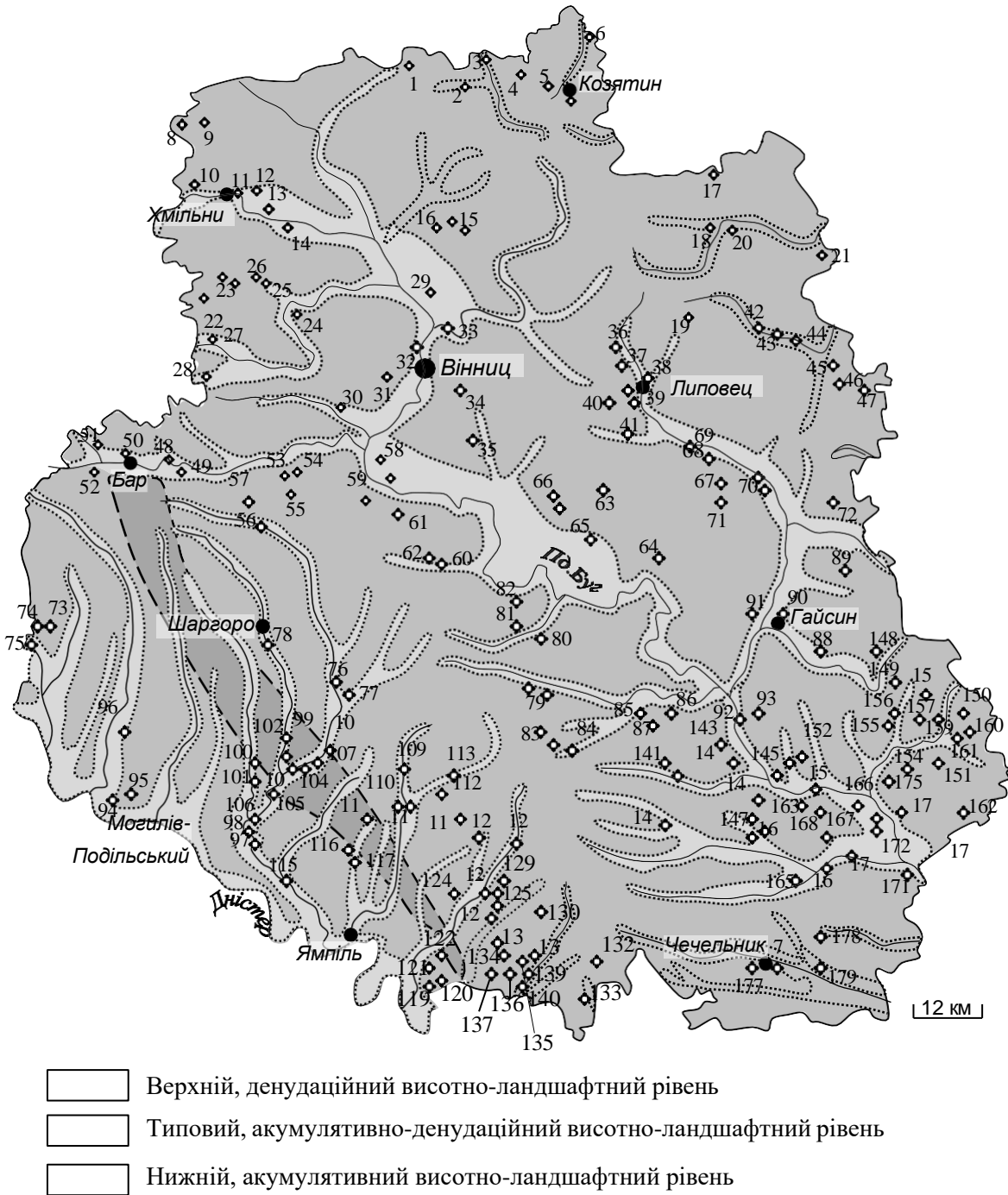
Мета дослідження є аналіз і оцінка висотної диференціації та ландшафтного різноманіття курганних ландшафтів Вінницької області.

Результати дослідження. На території Вінницької області відомі кургани епохи бронзи (с. Пороги Ямпільського району), однак більш поширеними є скіфські кургани.

Слово “курган” походить від татарського слова “курк” – горб [8]. Кургани, які скіфами були насипані як могили, за часів козацької доби використовувались як сторожові. Останні залишились у с. Сутиски, Пилява [3]. Не можна

стверджувати, що в розміщенні курганів спостерігається закономірність з приуроченістю їх до певного типу місцевостей, оскільки вони бувають і на плакорних місцевостях, і в долинах річок, і на їх берегах, однак є місця, де вони розміщені у значній кількості, утворюючи так звані курганні поля.

Нерівномірне розміщення курганів територією Вінницької області (рис. 1, табл. 1) зумовлено історико-географічними чинниками. Кургани будували біля переправ, давніх шляхів, їх перехресть. Кургани скіфської еліти зводили на найкращих пасовиськах [10]. Значна кількість курганів припадає на долину річки

Рис. 1. Розподіл курганів на висотно-ландшафтних рівнях Вінницької області

Таблиця 1

Кургани Вінницької області

№	Населений пункт, поблизу якого знаходиться курган	Адміністративний район	К-сть курганів	Тип місцевостей
1	Тернівка – Листопадівка	Козятинський	1	плакорний
2	Вовчинець		2	схилувий
3	Жежелів		2	плакорний
4	Глухівці (поблизу)		2	плакорний
5	Пиковець – Сигнал		1	плакорний
6	Селище		2	плакорний
7	Козятин – Махаринці		2	плакорний
8	Терешпіль	Хмільницький	2	плакорний
9	Сулківка		2	плакорний
10	Крупин		2	заплаваний
11	Хмільник		1	заплавний
12	Будків		1	заплавний
13	Широка Гребля		2	надз. терасовий
14	Курилівка		1	заплавний
15	Калинівка-Кордилівка	Калинівський	5	надз. терасовий
16	Писарівка (поблизу)		4	надз. терасовий
17	Старостинці	Погребищенський	1	плакорний
18	Погребище		2	плакорний
19	Паріївка		1	плакорний
20	Погребище		5	плакорний
21	Збаржевка - Довгалівка		2	плакорний
22	Дяківці	Літинський	2	заплавний (р.Хвосо)
23	Кусиківці – Івча		4	надз. терасовий
24	Городище		1	надз. терасовий
25	Івча		1	надз. терасовий
26	Трибухи		1	надз. терасовий
27	Гончарівка – Багринівці		4	надз. терасовий
28	Вінниківці		3	надз. терасовий
29	Дорожне		2	надз. терасовий
30	Пултівці – Широка Гребля	Вінницький	6	надз. терасовий
31	Вінниця – Якушинці		4	надз. терасовий
32	Стрижавка		3	плакорний
33	Стрижавка		1	заплавний
34	Щітки –Гавришівка		2	плакорний
35	Цвіжин		2	плакорний
36	Зозів		2	надз. терасовий
37	Славна	Липовецький	1	заплавний
38	Липовець		1	заплавний
39	Липовець		3	надз. терасовий
40	Струминка-Гордіївка		5	плакорний
41	Пісочин		2	плакорний
42	Вербівка	Оратівський	1	заплавний
43	Скала		1	заплавний
44	Кам'яногірка		1	заплавний
45	Новоживотів		2	плакорний
46	Животівка		2	плакорний
47	Юшківці-Березівка		2	плакорний
48	Мельники	Барський	1	заплавний
49	Маньківці		2	надз. терасовий
50	Околиці м.Бар		4	надз. терасовий
51	Колосівка – Гармаки		2	надз. терасовий
52	Шершни		3	надз. терасовий
53	Леляки	Жмеринський	2	плакорний
54	Браїлів (поблизу)		4	плакорний
55	Жмеринка		2	плакорний
56	Слобода Носковецька		1	заплавний
57	Олександрівка	Тиврівський	2	плакорний
58	Гнівань		4	надз. терасовий
59	Маянов		2	плакорний
60	Рахни Польові		5	плакорний
61	Майдан		3	плакорний
62	Пирогов	Немирівський	1	плакорний
63	Сподахи-Межигірка		2	плакорний

№	Населений пункт, поблизу якого знаходиться курган	Адміністративний район	К-сть курганів	Тип місцевостей
64	Райгород		1	плакорний
65	Данилки		4	надз. терасовий
66	Немирів		3	плакорний
67	Василівка	Іллінецький	1	плакорний
68	Паріївка		3	надз. терасовий
69	Іллінци		1	надз. терасовий
70	Кальник		14	надз. терасовий
71	Пархомівна		2	плакорний
72	Дашів-Росоховата		1	плакорний
73	Петримани		1	заплавний
74	Свидова	Муровано-Куриловецький	3	плакорний
75	Любомирівна		1	заплавний
76	Хоменки	Шаргородський	1	заплавний
77	Джурич		1	заплавний
78	Тараново		1	заплавний
79	Тулечин	Тулечинський	8	плакорний
80	Тарасівка		1	схилувий
81	Петрашівка-Бортники		3	плакорний
82	Печора		2	плакорний
83	Суворівське		5+2	заплавний + плакорний
84	Дранка		1	заплавний
85	Клебань		2	надз. терасовий
86	Білоусівка		2	надз. терасовий
87	Клебань-Богданівка		2	плакорний
88	Кущинці-Барсуки		Гайсинський	1
89	Гранів	1		надз. терасовий
90	Гайсин	3		надз. терасовий
91	Кунка	1		плакорний
92	Губник	4		надз. терасовий
93	Зелений Клин	2		заплавний
94	Кремінне	Могилів-Подільський	2	надз. терасовий
95	Яришів		2	надз. терасовий
96	Жеребилівка		2	надз. терасовий
97	Грушка		1	заплавний
98	Садки		1	заплавний
99	Березівка	Чернівецький	1	заплавний
100	Шендерівка		1	заплавний
101	Гонтівка		2	заплавний
102	Лужок		1	заплавний
103	Чернівці		1	заплавний
104	Мазурівка		1	заплавний
105	Абрамовська Долина		1	заплавний
106	Вила Ярузькі		1	заплавний
107	Саїнка		1	заплавний
108	Володієвці	1	заплавний	
109	Пеньківка	Томашпільський	1	заплавний
110	Антонівка		1	заплавний
111	Вили		1+1	заплавний + надз. терасовий
112	Томашпіль		8	схилувий
113	Липівка		1	заплавний
114	ст.Томашпіль		1	плакорний
115	Буша	Ямпільський	1	заплавний
116	Вітрівка		1	заплавний
117	Дзигівка		3	надз. терасовий
118	Безводне-Вітрівка		1	товтровий
119	р.Марківка-р.Ольшанка		6	надз. терасовий
120	р.Ольшанка		3	надз. терасовий
121	Придністрянське		1	надз. терасовий
122	Должок		1	надз. терасовий
123	Дахталя	Крижопільський	2	плакорний
124	Вербецьке-Вербка		1	плакорний
125	Межиріччя р.Марківки і р.Гарячківки		10	плакорний
126	Висока Гребля		1	заплавний
127	Долинка		1	заплавний
128	Вербка		1	заплавний
129	Джугастра		3	плакорний
130	Горячківка	2	плакорний	

№	Населений пункт, поблизу якого знаходиться курган	Адміністративний район	К-сть курганів	Тип місцевостей	
131	Ольшанка		4	плакорний	
132	Дрохвичі	Піщанський	2	плакорний	
133	Студена		2	плакорний	
134	Калинівка		3	плакорний	
135	Дмитрашківка		4	плакорний	
136	Трибусівка		1	плакорний	
137	Верхня Слобідка		5	плакорний	
138	Файгород-Дмитрашківка		2	плакорний	
139	Кукули		11	плакорний	
140	Болган		3	плакорний	
141	Демківка		Тростянецький	4	плакорний
142	Верхівка			4	плакорний
143	Митківка	4		надз. терасовий	
144	Гордіївна	Тростянецький	2	надз. терасовий	
145	Глибочок		5	надз. терасовий	
146	Тростянич		2	плакорний	
147	Демидівка		5	плакорний	
148	Цвіліхівка	Теплицький	2	плакорний	
149	Теплик-Марківка		4	плакорний	
150	Росоша		7	плакорний	
151	Костюківка (поблизу)		1	плакорний	
152	Поборка		2+3	плакорний+ надз. терасовий	
153	Петрашівка		3	надз. терасовий	
154	Ленінка		3	плакорний	
155	Червона Долина		4	плакорний	
156	Бджільна		2	плакорний	
157	Бджільна-Веселівка		2	плакорний	
158	Теплик		2	плакорний	
159	Веселівка		2	плакорний	
160	Червоний Кут	4	плакорний		
161	Костюківка	4	плакорний		
162	Кавкули	Бершадський	9	плакорний	
163	Сумівка		6	надз. терасовий	
164	Баланівка		6	плакорний	
165	Бирлівка		2	надз. терасовий	
166	Маньківк		2	надз. терасовий	
167	Сумівка		2	плакорний	
168	Війтівка		2	плакорний	
169	Бершадь		1	заплавний	
170	Кириївка		1	заплавний	
171	Жданого		2	надз. терасовий	
172	Березки Бершадькі		4	надз. терасовий	
173	Шумилово		2	надз. терасовий	
174	Чернятка-Джулінка		1	надз. терасовий	
175	Хмарівка		1	надз. терасовий	
176	Тартак		Чечельницький	2	плакорний
177	Чечельник	2		плакорний	
178	Рогізка	2		плакорний	
179	Ольгополь	2		надз. терасовий	

Південний Буг та її притоки: Соб, Рів, Згар, Удич, Дохна. Розташовані на вододілах та краях надзаплавних терас. Окремі кургани та їх групи, тягнуться вздовж долини Південного Бугу аж до Чорного моря. На нижньому висотно-ландшафтному рівні вони поширені в межах надзаплавно-терасового типу місцевостей вздовж р. Соб [9]. Найвищий курган Вінницької області розташований у межах надзаплавного типу місцевостей поблизу с. Сорока, Іллінецького району [10].

Кургани заплавного типу місцевостей поширені на берегах річок лівих приток Дністра: Мурафи, Мурашки, Лозової, Русави, Марківки, Кам'янки. Зволожені низини степових балок слугували резервом головного будівельного матеріалу курганів – блоків, виготовлених з дернини.

Аналіз розміщення пам'яток у просторі вказує, що на надзаплавно-терасовий тип місцевостей припадає 152 насипи – 34% від загальної кількості курганів області. У межах плакорів нараховується 233 кургани (52%). На частку заплавного типу місцевостей припадає 52 кургани (11,6%), а на схилах знаходиться лише 2,4% від загальної кількості (11 курганів). Залежність могильників від води обумовлена тим, що більшість курганів складені з плит дерену, які підвозилися із заплавних луків чи зволожених низин. Установлено таку закономірність: чим кращі ґрунти та відповідно пасовища на них, тим більше курганів і кількість поховальних пам'яток соціальної еліти.

На середньому висотно-ландшафтному рівні складовою просторової організації виступає шлях. Реконструкція системи стародавніх сухопутних торговельних сполучень показує, що давні шляхи були прокладені по вододілах, на яких немає спусків та підйомів, вологих ділянок та переправ і які швидко висихали після опадів; з цими шляхами і співпадають кургани, що приурочені до вододілів. Сюди відносяться кургани у межах Козятинського району, де проходить знаменитий Чорний шлях, який слугував у свій час кордоном між Київщиною та Брацлавським воєводством. Вздовж Чорного шляху землями району зустрічаються й кургани-могили. Помітними є Ряба могила на землях с. Йосипівки та могила на полі села Туча, яка була визначена як найбільша точка над рівнем моря в колишній Київській губернії.

Висновок. Основні шляхи оптимізації белігеративних ландшафтів мало пов'язані з висотним розташуванням і в межах будь-якого типу місцевостей потребують збереження, а можливо і переведення їх у ранг заповідних археологічних об'єктів. Це дасть можливість зберегти для майбутніх поколінь цікаві, унікальні форми антропогенного рельєфу. Порівняння похованих під курганами ґрунтів із сучасними, вивчення використаних при спорудженні кургану матеріалів дає цікаві матеріали для палеогеографічних висновків. Як і у випадку з курганами, вивчення оборонних валів теж має палеогеографічне значення.

Література

1. Денисик Г.И. Белігеративные ландшафты Правобережной Украины / Г.И. Денисик // Антропогенные ландшафты: структура, методы и прикладные аспекты изучения. – Воронеж, Изд-во Воронеж. ун-та. – 1988. – С. 89-97.
2. Денисик Г.И. Белігеративні ландшафти / Г.И. Денисик, В.М. Воловик // Середнє Побужжя. – Вінниця: Гіпаніс, 2002. – С. 174.
3. Денисик Г.И. Селітебні ландшафти Поділля / Г.И. Денисик, О.І. Бабчинська – Вінниця: Видавництво “Теза”, 2006. – 256 с.
4. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: навч. посібник / Я.С. Жупанський. – Львів: Світ, 1997. – 264 с.
5. Заєць І.І. Людина і природа Поділля від кам'яного до раннього залізного віку / І.І. Заєць, Б.С. Жураковський. – Вінниця: Арбат, 1999. – 116 с.
6. Мильков Ф.Н. Рукотворные ландшафты / Ф.Н. Мильков. – М.: Мысль, 1978. – 86 с.
7. Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты / Ф.Н. Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 222 с.
8. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии / [издано Иваномъ Фундуклеємъ]. – К.: Типография Оефима Гликсберга, 1848. – 127 с.
9. Рудник О. Із сивої давнини: з історії с. Паріївки Іллінецького району / О. Рудник. – Трудова слава, 1997, 19 листопада. – С. 3.
10. Хавлюк П. Скіфи / Петро Хавлюк. – Трудова слава, 1969, 24 липня. – С. 4.

Подано до редакції 15.05.2014

Рецензент – кандидат географічних наук Л.М. Кирилюк